

Jerzy Stefan Ossowski

"W świecie Elizy Orzeszkowej"

Biuletyn Polonistyczny 32/3-4 (114-115), 71-77

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

osobnych referatów.

Pozostałe teksty dotyczyły nader różnorodnych zagadnień i może właśnie ta różnorodność świadczy, jak niezwykle szerokim problemem jest kwestia dokumentu we współczesnej literaturze.

B. G r y s z k i e w i c z (WSP Kraków) przeczytał referat pt. "Realistyczna wymowa urojenia. (O »Apelacji« Jerzego Andrzejewskiego)", po nim kolejno wystąpili: A. T u s z y ń s k a (IBL) z tekstem pt. "Dokumenty pamięci", poświęconym głównie literaturze z pogranicza reportażu i autobiografii, R. N y c z (IBL) przedstawił referat "Nagie fakty. Funkcje wiadomości prasowych w literaturze", S. S t e r n a - W a c h o w i a k (Warszawa) - "Dokument i literatura. Czerwiec 56", J. W a l c (Warszawa) - "Fotografia Atlantydy. O »Złym« Tyrmanda", A. B ł a s z k i e w i c z - K i j o w s k a (IBL) - "Poezja strajkowa lat 1971-1981 jako dokument zmian w świadomości społecznej robotników" oraz D. W e s o ł o w s k a - "Język więźniów Oświęcimia a literatura obozowa".

Obrady sesji otwierał i zamykał dyrektor Instytutu Filologii Polskiej UJ - prof. dr Jan Błoński.

grudzień 1988

Jerzy Jarzębski

"W ŚWIECIE ELIZY ORZESZKOWEJ"

(Żarnowiec, 18-20 V 1988)

Konferencja zorganizowana została przez Instytut Filologii Polskiej, Katedrę Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej WSP w Krakowie przy współudziale Muzeum Marii Konopnickiej w Żarnowcu oraz Wydział Kultury Urzędu Wojewódzkiego w Krośnie.

W obradach udział wzięli badacze z ośrodków polonistycznych Białegostoku, Gdańska, Grodna, Katowic, Kielc, Krakowa, Warszawy, a także naukowcy z RFN i NRD. Przedstawiono 21 referatów.

Pierwszy dzień konferencji rozpoczęło wystąpienie A. M a r t u s z e w s k i e j (UG) pt. "Początek powieści". Porównania programów prozy tendencyjnej z ich modelowymi realizacjami pozwoliły na stwierdzenie, że Orzeszkowa oryginalnie, choć nie zawsze konsekwentnie, porafiła wyzyskiwać wątki romansowe w swoich pierwszych powieściach. Autorka uzasadniała tezę, że wraz ze wzbogaceniem doświadczenia artystyczno-literackiego, pisarka odchodziła od tradycyjnych wzorców kompozycyjnych przenosząc wątki romansowe do przedakcji, jak choćby w "Nad Niemnem".

T. R i t t e l (WSP Kraków) przedstawiła tekst pt. "»Pamiętnik Wacławy« jako przedmiot analizy pragmatyczno-językowej". Założeniem wyjściowym było twierdzenie o produktywności heurystycznej aktów mowy w opisie zachowań kulturowych bohaterów powieści. Badania socjolingwistyczne wypowiedzi poszczególnych postaci pozwoliły na ustalenie interesującej "semantyki honoru", charakterystycznej dla poszczególnych grup społecznych drugiej połowy XIX wieku.

Analizę poetyki "Dziurdziów", prowadzoną z punktu widzenia form narracyjnych, przedstawił A. G u r b i e l (WSP Kraków). Punktem docelowym referatu były refleksje na temat różnic stylistycznych wypowiedzi monologowych, zależnie od celów narracji (dramaturgia zdarzeń, indywidualizacja postaci, cechy środowiskowe).

K. K ł o s i ń s k i (UŚl.) w wystąpieniu poświęconym "Folklorowi białoruskiemu w »powieściach wiejskich« Orzeszkowej" przedstawił interesującą tezę, zgodnie z którą dopiero "tematyka ludowa" powieści zachęciła autorkę "Nizin" do studiów etnograficz-

nych, a nie odwrotnie. Zdaniem referenta arbitralność wykorzystywania wzorców ludowych polega na nietrafnym semantycznie i folklorystycznie operowaniu cytatami pieśni białoruskich, jak przykładowo w "Chamie". Obserwowana desemantyzacja cytatów ludowych dowodzi, że motywy folklorystyczne stosowane przez Orzeszkową mają funkcje ekspresywne, nie zaś wzorcotwórcze.

Przedmiotem historycznoliterackich analiz T. B u j n i c k i e g o (UŚl.) był "Tadeusz" Orzeszkowej. Umiejscawiając utwór wśród arcydzieł nowelistyki pozytywistycznej referent poszukiwał motywów paralelnych łączących formę kompozycyjno-narracyjną "Tadeusza" z dokonaniem Prusa i Sienkiewicza oraz założeniami naturalistycznymi.

S. F r y b e s (UW) w tekście "Świat żydowski Orzeszkowej" przedstawił możliwości wpływu tradycji "Meira Ezofowicza" na twórczość XIX-wiecznych pisarzy żydowskich. Autor podkreślił, iż pewne treści romantycznego programu "buntownika szybowskiiego" wyraźnie korespondują z treściami życia intelektualnego skupionego wokół przywódców ówczesnych wspólnot chasydzkich.

T. B u d r e w i c z (WSP Kraków) omówił "Styl przedmiotowy w twórczości Orzeszkowej - Konopnickiej - Prusa". Naczelnym problemem referatu było uchwycenie związków między teoretycznoliterackimi postulatami pozytywistów, a ich praktycznymi spełnieniami w prozie drugiej połowy XIX w. Przechodzenie od podmiotowości do reifikacji świata literackiego zgodne było z ówczesnym empiryzmem, materializmem i scjentyzmem. Miało także swoją specyficzną wykładnię w nominalizacji stylu realistycznego Orzeszkowej. Przedmiotowość stylistyczną odczytywać należałoby jako reakcję takich pisarzy, jak Prus czy Konopnicka przeciw manierze tendencyjnej i naturalistycznej.

W referacie pt. "O języku korespondencji Elizy Orzeszkowej" rozpoczynającym drugi dzień obrad K. H a n d k e (IS PAN) przedstawiła zewnętrzną charakterystykę komunikatu listowego, by dostrzec do indywidualnych realizacji języka potocznego pisarki, którego świadectwa zgromadził Edmund Jankowski w dziewięciu tomach korespondencji Orzeszkowej. Socjolingwistyczna analiza prywatnego idiolektu pisarki (regionalizmy, kolokwializmy, indywidualizmy) pozwoliła na rozwiązanie wielu kwestii dotyczących wzajemnych stosunków autorki "Nad Niemnem" z jej bliskimi, rodakami z Grodna i Wileńszczyzny. Dotarcie do istoty poetyki towarzysko-epistolarnej odsłania prawdę o zmitologizowanej historii związków Orzeszkowej z Konopnicą.

S. M u s i e j e n k o (Grodno) zaprezentowała "Motywy grodzieńskie w twórczości E. Orzeszkowej i Z. Nałkowskiej". Porównanie doświadczeń kresowych pozwoliło na stwierdzenie, że wpłynęły one na wspólnotę niektórych wątków, idei społecznych i narodowych w prozie obydwu pisarek.

Przedmiotem historycznoliterackiej rozprawy J. B a c h ó r z a (UG) był "Niemen - rzeka symboliczna". W programach romantycznych obrazy rzek polskich stanowiły niezbywalny element tradycji literackiej, zwłaszcza regionalizmu. Autor referatu dostrzeżga znaczące paralele między motywami nadnieмеńskimi pojawiającymi się u Mickiewicza i Orzeszkowej. U Orzeszkowej rzeka owiana legendą powstańczą stanowi symboliczny wykładnik patriotyzmu (bojkot niewoli, probierz tożsamości narodowej, świadek historii). Owe sensory sakralizujące sprawiają, że stylistyka opisów Niemna ociera się o stereotyp, a nawet kicz.

A. A l e k s a n d r o w i c z (WSP Kraków) podjął się rozstrzygnięcia problemu: "Jak czytać powieści Orzeszkowej?".

Przedstawivszy główne słabości i ograniczenia narratologii zaproponował zerwanie z jej monopolem. Postulował, aby zakresem czynionych obserwacji badawczych objąć takie elementy, jak: postać, fabuła, kompozycja, akcja, tym bardziej, że same teksty Orzeszkowej zachęcają do takiej właśnie analizy lektury.

E. K o n i u s z (WSP Kielce) omawiając "Polszczyznę kresową »Nad Niemnem«" zastanawiała się, które z elementów językowych dzieła należą do staropolszczyzny, a które są zapożyczone z języka rosyjskiego i białoruskiego. Przedstawione analizy dowiodły, że Orzeszkowa stosowała inne zabiegi stylistyczne przy konstruowaniu języka postaci wywodzących się z klasy obywatelskiej, a inne przy budowaniu mowy chłopów, używających potocznej polszczyzny kresowej.

M. R a c h w a ł (WSP Kraków) zajęła się problematyką "Form adresatywnych w »Nad Niemnem«". Ustalając typologię statów społecznych nadawców i odbiorców zarysowała socjolingwistyczną systematykę zwrotów adresatywnych, które dodatkowo indywidualizują postaci i sytuacje w świecie przedstawionym.

H. B u r s z t y ń s k a (WSP Kraków) w referacie "O nowelach Orzeszkowej z lat 1896-1903" przedstawiła stosunek pisarki do modernizmu i dekadentyzmu. Ukazując zmięch jej własnych idei pozytywistycznych autorka dowodziła, że Orzeszkowa podejmując dialog z programem modernistycznym pragnęła wzbogacić go o postulaty etyki romantycznej (cierpienia metafizyczne, tragizm historii).

S. S p a s s (Grodno) w wystąpieniu pt. "Eliza Orzeszkowa i rok 1905" zajęła się wpływem idei i wydarzeń rewolucyjnych na świadomość różnych pokoleń literackich przełomu XIX i XX wieku. Autorkę "Gloria victis" umieściła w gronie pisarzy przyznających

wprawdzie klasie robotniczej "zarys szlachetnej godności ludzkiej", lecz odrzucających marksistowską drogę dojścia do postępu społecznego na rzecz drogi narodowowyzwoleńczej w duchu romantyzmu.

"Aureli Drogoszewski - krytyk Orzeszkowej »con amore«" stał się główną postacią referatu K. G a j d y (WSP Kraków). Autor omówił reguły krytyczne, słowa-motywy i świadectwa lektury zawarte w monografii "Eliza Orzeszkowa. 1841-1910", wydanej po raz pierwszy w roku 1912, a po raz ostatni w 1933 roku. Rekonstrukcja warsztatu aksjologicznego Drogoszewskiego pozwoliła na stwierdzenie, że mieści się on w systemie krytycznoliterackim swej epoki.

Trzeci dzień obrad otworzyło wystąpienie M. Z i ę b y (WSP Kraków) pt. "Orzeszkowa jako wydawca". Po przedstawieniu dziejów i polityki wydawniczej firmy "Orzeszkowa i S-ka" referent zaprezentował wyniki analizy kresowego rynku wydawniczo-księgarskiego. Dopiero w tak zarysowanym kontekście ujawniło się wiele funkcji kulturalno-oświatowych spółki Orzeszkowej, konkurującej z księgarniami warszawskimi i księgarniami zaborców.

M. B i a ł o t a (WSP Kraków) przedstawił szkic o "Dramatopisarstwie Orzeszkowej". Z perspektywy historycznoliterackiej jej utwory dramatyczne mają już tylko wartość dokumentalną, potwierdzoną przez pozytywistyczne teorie dramatu i teatru. Niektóre zasługują na uwagę badaczy literatury jako świadectwo rozwoju świadomości artystycznej pisarki. Potwierdzenie tego stanu rzeczy znaleźć można w opiniach krytyków na temat ówczesnych realizacji scenicznych prób dramatopisarskich Orzeszkowej.

Z. Ł o p a t k i e w i c z (Muz. M. Konopnickiej) omówił problem wynikający "Z edytorskich zagadek E. Orzeszkowej", a dotyczący rękopisu fragmentów dramatycznych "Z przeszłości" M. Konopnickiej. Manuskrypt (dzięki przypadkowi przekazany w 1972 r. do

Muzeum w Żarnowcu) poddany został szczegółowej analizie edytorskiej i tekstologicznej. Przeprowadzone badania dowiodły, że Orzeszkowa wykreśliła, mimo sprzeciwu Konopnickiej, niektóre sceny z książki, choć sama nadała jej tytuł i podtytuł. Okrojony tekst "Z przeszłości" ukazał się w Wilnie w 1881 r. Odczytany jako krytyka tradycji Kościoła wywołał atak ówczesnej krytyki literackiej.

T. Z a n i e w s k a (UW) zajęła się "Inspiracjami pedagogicznymi we wczesnej twórczości Orzeszkowej". Rozważając problem z punktu widzenia historyka wychowania, prelegentka doszła do wniosku, że autorka "Pana Graby" hołdowała tezom naturalizmu etycznego, wywiedzionym z myśli Spencera i spopularyzowanymi przez Chmielowskiego. Dlatego też w jej powieściach obowiązuje surowa sprawiedliwość wobec bohaterów, którzy zostali źle wychowani.

Na zakończenie konferencji Z. C y p e l t (Koło im. E. Orzeszkowej) przedstawił "Dzieje Towarzystwa Literackiego im. E. Orzeszkowej", zawiązanego w 1920 r. przez inteligencję Grodna i ziemi grodzieńskiej. W związku z powojenną sytuacją polityczną członkowie Towarzystwa nie mogli oficjalnie wznowić działalności. Dopiero w 1962 r. powstało "Koło im. Elizy Orzeszkowej" działające w ramach Towarzystwa Literackiego im. M. Konopnickiej. Pomimo bogatych tradycji życia duchowego wyniesionych z kultury ziemi grodzieńskiej i wileńskiej, pomimo ćwierćwiekowej służby tym ideałom patriotycznym i obywatelskim, które przyświecały niegdyś autorce "Nad Niemnem", członkowie Koła nie zdołali reaktywować Towarzystwa ani zapewnić mu stosownych form oddziaływania kulturalnego.

Dorobek naukowy sesji, "W świetle Elizy Orzeszkowej", opublikuje Wydawnictwo Naukowe WSP w Krakowie prawdopodobnie jeszcze przed 150 rocznicą urodzin i 80 rocznicą śmierci pisarki.

grudzień 1988

Jerzy S. Ossowski